

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 10. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

ЉУБОМИР П[РОТИН] НЕНАДОВИЋ И ЊЕГОШЕВО ПЈЕСНИЧКО ДЈЕЛО**

Љубомир П[ротин] Ненадовић приређивач је *Свободијаде*, циклуса од десет епских пјесама, пјесме *Поздрав србском роду* и других Његошевих дјела, па у задатак његошологије спада критичко приређивање тих дјела и опис редакторског и едиционог поступка првих њихових приређивача. Ненадовићева *Писма из Италије* садрже драгоцене податке о Његошевим књижевним и другим дјелима, објављеним и изгубљеним, о Његошевим политичким погледима те о цитирању двају Мажуранићевих „дистиха”. *Писма са Цетиња 1878. године* значајна су пак по подацима о три максиме-афоризма Његошева и записима на топовима који су стајали испред Биљарде.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, текстологија дјела, историографија дјела, максиме-афоризми; Иван Мажуранић, ауторство спјева „Смрт Смаил-аге Чегичића”

I. ПОЛАЗИШТЕ. – Тема овог реферата била је најављена под насловом „Љубомир П[ротин] Ненадовић, његова *Писма из Италије* и значај, његов и њихов, за савремену интерпретацију Његошева живота и дјела”, али је измијењена, на сугестију Организационог одбора, како се не би поклапала с другим рефератом.

1.1. Ненадовићева *Писма из Италије* нису само самостално књижевно дјело српске путописне прозе него и историјско свједочанство о једном периоду живота и стваралаштва Његошева. Она би се могла упоређивати с Његошевим писмима из Италије, тј. с писмима која је сам наш пјесник слао својим знаменитим савременицима, али то питање остављамо као наговјештај за неко друго истраживање (наше или неког другог аутора). И *Писма са Цетиња 1878. године* од значаја су за његошологију, прије свега по томе што

* radmilo@mail.ru

** Из пројекта *Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима* Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Аперон у Бањој Луци.

су у њима забиљежени записи на топовима који су до првог свјетског рата стајали испред Биљарде и по три посљедње Његошеве пјесме у форми максима-афоризама.

1.2. *Писма из Италије* садрже драгоцене податке за тему „Његошева политичка мисао”: њих би требало упоредити с подацима из Његошеве преписке и с одговарајућим фрагментима из спјегова и пјесама, али је и то тема за посебно студијско истраживање.

1.3. У реферату се ограничавамо на податке о књижевним текстовима Петра II Петровића-Његоша, и посебно на питање о његовој несачуваној пјесми о смрти Смаил-аге Ченгијића те о аутентичности Мажуранићевог спјева и двају „дистиха” које је Његош цитирао за вријеме боравка у Италији.

II. **НЕНАДОВИЋ ПРИРЕЂИВАЧ ЊЕГОШЕВИХ ТЕКСТОВА.** – Љубомир П[ротин] (или П[протић]) Ненадовић приређивач је *Свободијаде* (у првом издању: Слободијада), циклуса од десет епских пјесама у осмерцу замаскираног збирним насловом који би одговарао спјегу, али и неких других Његошевих (мањих) пјесама, како их је жанровски опредјељивао Милан Решетар, па у задатак његошологије као науке спада критичко приређивање тих дјела и опис редакторског и едиционог поступка првих њихових приређивача, па и Ненадовића.

2.1. С обзиром на то да се у Петрограду чува ауторизовани препис *Свободијаде* који је у Мајинама сачинио Вуко Врчевић, а о томе он пише у својим радовима (Врчевић 1871: 99; уп. Врчевић 1914: 140 (нап.)), било би потребно приредити критичко издање овог пјесмотвора како би се могао прослједити приређивачки поступак Ненадовићев и утврдити карактер разлика између првог издања и сачуваног преписа, које су иначе евидентирани, али је то задатак који тек треба учинити.

За ову посебну (и будућу) тему од значаја је податак из *Писама из Италије*, односно понуда за штампање *Свободијаде*:

Затим после кратког времена, шетајући по соби рече: „имам још један рукопис на Цетињу, – „Слободијада.” И посла ћу вама, да га, ако се кад скрасите код куће, печатате. То сам писао у мојим млађим годинама, и није ми испало за руком као што бих жељео. Сад сам болестан и не могу га поправљати.” (Ненадовић 1881а: 64)¹.

2.2. Љубомир II. Ненадовић је објавио Његошев превод пјесме *Химна ноћи* Алфонса де Ламартина и оригиналне пјесме *Поздрав ититу Србобрана* и *Љетње купање на Печању*.

Док критичко преиспитивање ових пјесама у нашој редакцији тек предстоји, објавили смо најприје основно, а онда и критичко и акценатско издање Његошеве пјесме – новогодишње честитке чији аутентични наслов гласи: Поздрав (СРБСКОМ) РОДУ: ИЗ БЕЧА [НА НОВО ЛЕТО] 1847. А наслов значи:

¹ Претходно објављено у новинама: Затим после кратког ћутања шетајући по соби рече: „Имам још један рукопис на Цетињу „Слободијада” и посла ћу вама, да га ако се кад скрасите, код куће, печатате. То сам писао у мојим млађим годинама, и није ми испало за руком као што бих жељео. Сад сам болестан и не могу га поправљати.” (*Србија*, Београд, 29. јануара / 10. фебруара 1869, III, бр. 12, стр. 40).

‘Честитка (српском) роду за Нову 1847. годину, из Беча’. Пјесма није, како се обично мисли, написана почетком 1847. године, на *Ново љето* (= на Нову годину) – тада је написана ода „Нек се овај вијек горди...” посвећена Праху Оца Србије из првог издања *Горског вијенца* – него прије тога, крајем 1846. године, као *поздрав* (= честитка) на *Ново љето 1847.* (= за Нову 1847. годину). Ми као основну варијанту узимамо текст који је у свом *Србском народном листу*, који је излазио у Пешти, објавио Теодор Павловић 1847. године, али не у првом (од 9. јануара) него у другом броју (од 12. јануара) (Србски народни лист 1847: 9–10).

Други пут је иста варијанта објављена у листу *Шумадинка* 1856. године, у првом броју (од 3. јануара); пјесму је објавио, из Његошеве заоставштине, Ненадовић (*Шумадинка* 1856: 1) не знајући за двије претходне публикације пјесме. У напомени уз посљедњи стих, на истој страни, У[чредник], тј. сам Љубомир Ненадовић, пише: „Незнамо које је године ова пјесна писана. Прешле су већ четири године, одъ како се она у рукописима прослављеног пјесника кодъ мене чува. Она се овде сада изъ собственогъ нѣговогъ рукописа првиъ путъ печата, и увѣрени смо да ће се читатељи радовати, да јошъ кои путъ чују, онај познатый родолюбивый и јуначкый гласъ, кои је за навѣкъ у гробу умукао”.

Према Ненадовићевој публикацији исправили смо именицу у стиху: а *напредност* [народност – Р.М.] под њим процвјетаје [ПСР 9] и два екавизма који су промакли Теодору Павловићу: храм је отпрт људског *просвештења* [просвјештења – Р.М.] [ПСР 12]; нек се стиди сунца и *месеца* [мјесеца – Р.М.] [ПСР 20], замијенили смо шуштави сугласник пискавим у суфиксу *-ост*: које срце за *својошт* [својост – Р.М.] не туче [ПСР 30] те везник *а* везником *ал’* (којему додајемо апостроф): *а* [ал’ – Р.М.] у прса што су благородна [ПСР 28] и воспоставили *д* у префиксу *над-*: трудностима људи *навладаше* [надвладаше – Р.М.] [ПСР 40]. Све те текстолошке корекције потврђују загребачка публикација и рукопис на основу којег је друга варијанта пјесме штампана.

Из ове пјесме су три стиха (43–45) селектована и у новој редакцији објављена, и ћирилицом и латиницом, као мото првог издања *Шћепана Малог*. Та три стиха у *Шумадинки*, и још један послѣје њих, сасвим су изостали.

У *Целокупним делима* Петра II Петровића Његоша Лалић (1975а: 239–241) ову варијанту доноси у Додатку, а основни текст даје према варијанти која је објављена 1848. у Гајевом листу *Danica* (Лалић 1975а: 173–175). Разлика је, између осталог, у томе што је у загребачкој варијанти редослијед рефлекса јата (у њој су то стихови 30. и 31) прилагођен западним српским говорима. Новогодишњу честитку за 1848. годину Његош је дијелом измијенио, дијелом скратио. Писана је ћирилицом, туђом руком. Његош је у тексту учинио неколике исправке те дописао један стих и додао наслов (Миловић 1951: 159–161). Људевит Гај је пјесму објавио латиницом, 1848. године, у првом броју свог листа *Danica* (од 8. јануара) (Даница 1848: 5–6).

Наслов у *Шумадинки* гласи **Поздрав србском роду**, и то је стварни (општи) наслов пјесме. Нема сумње да је наслов тако гласио у оригиналном рукопису који је писао пјесник. У варијанти пјесме коју је послао за *Даницу*,

и која је у Загребу објављена, Његош је изоставио атрибут, као што је то вјероватно учинио и за прву публикацију основне варијанте која је изишла у Пешти (сем ако није придјев /дат./ *србском* изоставио уредник Теодор Павловић, што је мало вјероватно). У Загребу, и не само у њему, користио се придјев *илирски* у значењу 'српски', па на имену народа пјесник није инсистирао, али у сваком случају **Поздрав роду** је (новогодишња честитка) *свом* роду, а не *људском* роду. Због свега наведеног, ми атрибут у наслову стављамо у (обичну) заграду, као факултативну компоненту: **Поздрав (србском) роду**.

Поднаслов **из Беча, 1847** важи само за прву, основну варијанту, а не и за другу (она није слата из Беча и њоме се честита слѣдећа, 1848. година). Пошто се година 1847. тумачи као година кад је пјесма настала, ми смо из друге, загребачке варијанте преузели Његошевом руком написан атрибут са значењем циља, и њега стављамо у квадратну заграду: [**на Ново љето**].

2.3. На предњој страни 17. листа Његошеве *Биљежнице* записао је Љ[убомир] П[ротин] Ненад[овић], како се потписао, слѣдећи текст: „Ова је књижица владике црногор[скога] Петра Његоша, послао ми је по смрти његовој, Стеван Перовић Цуца његов сестрић” (види транскрипт с напоменама и нешто увећан снимак у: Маројевић 2017: 94–95). Запис је отиснут и на задњој корици критичког издања (ликовно рјешење корица осмислио је Миле Грозданић). Полеђина 17. листа је у *Биљежници* празна. Испод Ненадовићевог текста додали смо наше **НАПОМЕНЕ**:

1. На овој страници је биљешка Љубомира Ненадовића. Прво је написао облик **овај**, вјероватно хотећи да напише **овај** [нотес], али се одмах предомислио и **ј** прецртао
2. Љубомир Ненадовић није ставио иницијал патронима према очевом имену М[атејин] него према очевој титули П[ротин]
3. Овај лист је послје Његошеве смрти био празан, а испред њега истргнута су два листа. Претпостављамо да су и она била без текста, па их у општој нумерацији не узимамо у обзир

С *Биљежницом* заједно била је, нема сумње, и Његошева романса *Ноћ скупља вијека*, па је основано претпоставити да је Ненадовић хтио да љубавну пјесму објави маскирајући њен могући лични доживљај преношењем из првог у треће лице и додавањем наднасловова (*Парис и Хелена или...*). Први пут тај неостварени едичиони покушај Љубомира П[ротиног] Ненадовића објавићемо у овој серији расправа, али на другом мјесту.

Напоменимо да је претходно Стеван Перовић-Цуца преписао *Ноћ скупља вијека* за Ковалевског (да је то он учинио доказе смо навели у критичком издању *Биљежнице*), а пјесму је касније, заједно с *Биљежницом*, Љубомир Ненадовић предао владарској кући књаза Николе, вјероватно за вријеме боравка на Цетињу након Вељег рата, 1878. године. Терка краља Николе Ксенија оба рукописа уступила је Историјском институту на Цетињу, који их је и објавио.

III. **НЕНАДОВИЋЕВА ПИСМА ИЗ ИТАЛИЈЕ.** – За нашу тему, и за ову сужену и за ону шире зајављену, она су вишеструко значајна; издвојићемо четири фрагмента теме.

3.1. Његошев однос према новој, Вуковој ортографији види се на основу два пјесникова исказа, који су јасни сами по себи, а узајамно се допуњују:

„Е није вриједно, продужи владика, повјерити коме што гођ! – Ја сам предао рукопис Андрији Стојковићу у Трсту, да га, као што ме је једнако молио, печата, а он ето печатао га новом ортографијом. Нова је ортографија добра, али нијесам рад, да ја у томе предњачим. Има ко те путове крчити без црногорског владике”. – После кратког ћутања, правдао је Стојковића: „до душе, нијесам му казао да печата ни старим ни новим правописом; он ме молио за рукопис ја сам му га дао да чини с њим шта хоће”. (Ненадовић 1881а: 63).²

3.2. Ненадовић је први објавио шта значи податак у књигама из Његошеве штампарије: „дозвољава се печатати с одобрењем правитељствене цензуре / цензор Драго Драговић”, који је запазио на другом листу књиге *Дика црногорска* („драматски спев од Симе Милутоновића”):

Владика се насмеја и каже ми: „била је штампарија, али није било цензуре. То се Симо подсмјевао осталом свијету, те тако ставио. А Драго Драговић, није име цензора, већ то значи: „Пиши шта ти је гођ драго!” (Ненадовић 1881а: 65).³

Слично објашњење псеудоантропонима *Драго Драговић* забиљежио је и Врчевић (1914: 138 (нап.)):

Казивао ми је (смијући се) секретар Милаковић, да му је писао један пријатељ из Новог Сада да га упозна с црногорском цензуром, јер је наштампано било у почетку ове књижице [*Пустиак Цветински*, 1834 – Р. М.]: „Прегледано и допуштено напечатат од цензуре Драга Драговућа [Драговића – Р. М.]”, а Г. Милаковић отпише му да тога цензора нема него да је то измишљено име које показује слободу црногорску, или што онамо у инаду рече један другоме: „Оћу овако, драго ми је”.

3.3. У посљедњем, осамнаестом писму из Италије (у Флоренцу, маја 1851)⁴ Ненадовић наводи Његошеву пјесму-импровизацију:

Затим пружи ми још једном руку из кола, и јасним гласом рече: |

„Хајде пођи равној Шумадији,
Поздрави ми српске витезове:
Нек не пашу сабље од јордама,
Већ нек пашу коње од мегдана;
На Косову да се састанемо,
Да ми наше старе покајемо”.
(Ненадовић 1881а: 161–162)

² Претходно објављено у новинама: „Е није вредно, продужи владика, поверити коме што год! – ја сам предао рукопис Андрији Стојковићу у Трсту, да га, као што ме једнако молио, печата, а он ето печатао га новом ортографијом. Нова је ортографија добра, али нисам рад да у томе ја предњачим. Има ко те путове крчити без црногорског владике.” После кратког ћутања правдао је Стојковића: „до душе нисам му казао, да печата ни старим, ни новим правописом, он ме молио за рукопис, ја сам му га дао да чини с њим шта хоће.” (*Србија*, Београд, 29. јануара / 10. фебруара 1869, III, бр. 12, стр. 40).

³ Претходно објављено у новинама: Владика се насмеја и каже ми: „Била је штампарија, али није било цензуре! – То се Сима подсмјевао осталом свијету те тако ставио. А „Драго Драгојевић” није име човјека, веће то значи: штампај шта ти драго! (*Србија*, Београд, 29. јануара / 10. фебруара 1869, III, бр. 12, стр. 40).

⁴ Писмо није претходно објављено у листу *Србија*.

У *Мањим пјесмама* (1912: 180) Решетар пјесму наводи с реконструисаним насловом и поднасловом: [73. ЉУБОМИРУ П. НЕНАДОВИЋУ.] / [ПРИ РАСТАНКУ У ФИРЕНЦИ МАЈА МЈЕСЕЦА Г. 1851.]. Исти наслов налазимо и у другим издањима иако би га адекватније било реконструисати: [Поздрав србским витезовима у Шумадији], уз једну фонолошку корекцију, у другом стиху: Поздрави ми *српске* [србске – Р. М.] витезове: [ПСВ 2].

3.4. Ненадовић свједочи и о два изгубљена Његошева рукописа. Једно је *Историја Црне Горе* на француском језику, коју је предао капетану неког брода не оставивши препис. О томе свједочи Ненадовић у петнаестом писму (У Ливорни – Априла 1851):

Ја кажем владици да је капетан Далматинац. Владици беше мило и настави с њиме разговор; и кад је дознао да он плови до Марсеља, предаде му, запечаћен и адресован на Беланжеа у Париз, рукопис, што је зимус о Црној гори и уопште о српском народу написао, с молбом, да исти рукопис у Марсељу на пошту преда, што је капетан радо примио (Ненадовић 1881а: 136)⁵.

Друго је *Пјесма Ченгијића*, о којој расправљамо у Исходишту овога рада [види поглавље VI].

IV. ПИСМА СА ЦЕТИЊА 1878. (ПРВИ ДЕО). – Као трећа свеска едичије *Књиге Љубомира Ненадовића* (како пише на корицама) објављена су *Писма са Цетиња 1878. год.*: I. део, под насловом *О Црногорцима*. У њима је Ненадовић записао текстове са три топа који су тих година стајали под прозорима гдје је владика (Његош) некоћ обитавао.

4.1. Ненадовић (1881б: 92) свједочи: На првом топу, владика је изрезао ове стихове:

„Јунаштво те Вида и Мирчете,
И њихове гласовите чете,
Са тврдога Спужа уграбише,
Црној Гори тебе донесоше.[”]
(24. марта 1833)

Друкчији текст наводи Врчевић (1914: 146):

„Јунаштво ме Вида и Мирчете,
И њихове гласовите чете,
Са Жабљака турског уграбише,
На Цетиње старца донесоше.”

Лалић (1975а: 52) се, с правом, опредјељује за варијанту коју је Љубомир забиљежио, а текст који је објавио Вуко цитира у *Објашњењима* (Лалић 1975а: 292). Кажемо – с правом: 1° Ненадовић је текст свакако преписао са самог објекта. 2° Бјелопавлићки јунаци Видо (Бошковић) и Мирчета (Пе-

⁵ Претходно објављено у новинама: Ја кажем владици да је капетан родом из Далмације. Владици би мило и настави с њиме разговор; и кад је дознао да он плови до Марсеља предаде му запечаћен и адресиран на Беланжеа у Париз, рукопис, што је зимус о Црној гори и у опште о српском народу написао, с молбом да исти рукопис у Марсељу на пошту даде, што је капетан радо примио (*Србија*, Београд, 24. маја / 5. јуна 1869, III, додаток к броју 58, стр. 211).

шић) учествовали су у похари Спужа. Тешко је објаснити контаминацију из Његошевог *Животописа* који је саставио Вуко Врчевић: могуће је да је он текст забиљежио, са Његошевог рукописа прије него што су записи били и урезани, први дистих намијењен првом топу (али у првом лицу: *ме*) и други дистих написан за други топ (с лексичким варијантама које се подударају са урезаним записом на другом топу). У коначној верзији пјесник је текстове, и један и други, редиговао – тако би се могле објаснити неподударности у тексту пјесме на првом топу.

4.2. Ненадовић (18816: 93) наставља: На другом топу стоје ови владиничини стихови:

„Црногорци кад оно витешки,
Жабљак тврди, турски, похараше;
Онда мене старца заробише,
На Цетиње србско донесоше.”
(10. марта 1835)

Да је Љубомир Ненадовић тачно записао стихове, потврђује и ортографема **србско** (сам путописац пише по Вуку: српско).

4.3. У наставку Ненадовић (18816: 93) пише:

На трећем топу изрезане су само ове речи: „Жабљак ме Цетињи дарова на силу, 10. марта 1835 г.”

У вези са овим записом могу се поставити два питања. 1° Је ли облик женског рода другог ојконима штампарска грешка? – Одговор је лако дати: није штампарска грешка него примарни облик посвједочен у Вуковој *Женидби Максима Црнојевића* (од Жабљака до воде Цетиње). 2° Је ли текст прије датума стих или проза? – Одговор није лако дати: има форму дванаестерца са цезуром послје шестог слога, али један изоловани редак не конституише стих. Задовољићемо се солomonским рјешењем: ако два топа пјевају Његошеве стихове, морао би и трећи, али је на њему пјесма само започета. С обзиром на то да Вук наводи и шестерац, додуше у специјалном жанру, одговор би могао бити потврдан, и без Соломона – дистих у шестерцу.

У *Објашњењима* уз запис на првом топу са Жабљака Лалић (1975а: 329) пише: „На другом је био урезан прозни натпис, који такође потиче из Његошева пера. Он гласи: *Жабљак ме Цетињу дарова на силу. 10. марта 1835.*”, али се он позива на издање СКЗ из 1929. у којем је други ојконом (првобитно хидроним) (дат.) *Цетињи* преведен из женског у средњи род (дат.) *Цетињу. Претходно је облик редигован у другом издању *Целокупних дела Љубомира Ненадовића* (како пише на корицама), али је њихова XVIII свеска изашла постхумно.

V. ПИСМА СА ЦЕТИЊА 1878. (ДРУГИ ДЕО). – Као четврта свеска едиције *Књиге Љубомира Ненадовића*, којом се завршава први том, објављена су *Писма са Цетиња 1878. године*: II. део, исто под насловом *О Црногорцима*.

5.1. За нас су посебно важне три посљедње Његошеве пјесме, испјеване у Бечу 1851. године, пред повратак на Цетиње, а које Ненадовић цитира у

овој свесци. Жанр пјесама одређујемо као максиме-афоризми – у седмерцу као стиху и дистиху као строфи, као и мото пјесме-некролога *Спровоод праху С. Милутиновића* (Маројевић 2022: 144 (СП)):

– На једном табаку артије, небројено пута из дугог времена, беше написао: „пробах перо и мастило, ал ми писат’ није мило”. На другом неком комадићу артије написао је: „најслађа су људма воћа: сан, дангуба и лењоћа”. На једним новинама беше написао: „ви-соко ти свуд у нас, главу диже празан клас!” – (Ненадовић 1882: 85)

5.2. У *Мањим пјесмама* Решетар (1912) не помиње три последње Његошеве пјесме. Прва два дистиха навео је А. Гавриловић у *Просвјетном гласнику* (1913, св. I, стр. 402–403), па их је и Решетар (1927: 453) преузео, у другом тому *Целокупних дела Петра Петровића Његоша*, додавши им и трећи, али није исправио Ненадовићев екавизам. Први је Ненадовићев екавизам праћен секундарном (аналогском) мекоћом сугласника њ (*лењоћа → љеноћа) исправио Данило Вушовић, у свом другом издању (у првом издању, из 1935. године, последње три Његошеве пјесме није ни наводио):

Најслађа су људма воћа:
Сан, дангуба и љеноћа.
(Вушовић 1936: 707).

Треба још истаћи да се Решетар (1927: 452–454) позвао на *Целокупна дела* Љубомира Ненадовића, 2-го издање, XVIII. свеска [Биоград 1895], стр. 45, и да три Његошева дистиха укључује у збирни број [83] заједно с текстовима који су неоправдано приписивани Његошу или су навођени као засебна пјесма (строфа из *Луче микрокозма*) или су погрешно навођени као стихови *Горског вијенца* (а стварно су из *Шћепана Малог*). Лалић (1975а: 255) их укључује у *Случајне импровизације*, заједно са још пет фрагмената, а позива се на прво издање (Књиге Љубомира П. Ненадовића, св. IV, Београд 1882, стр. 85). Прво Ненадовићево издање цитира Вушовић (1936: 707) (само што три дистиха наводи као пјесме), и наводи га, под насловом [51. у БОЛЕСНИЧКОЈ СОБИ У БЕЧУ, ЛЕТИ 1851 Г.], као последње датирано Његошево дјело.

5.3. Наведене три Његошеве пјесме (и као четврту мото из пјесме-некролога) укључујемо у фразеолошки жанр изрека, али сад прецизирамо да су то максиме-афоризми и прикључујемо им пету – поенту алегорије *Сан на Божић*:

Еј неправдо, да те већ не буде,
но дај Боже правду међу људе!
(уп. Лалић 1975б: 226).

Наведене максиме-афоризми нису спорне као примјери Његошевог стваралаштва у овом специфичном књижевном и фразеолошком жанру. Ми их третирамо као максиме-афоризме и сврставамо у фразеолошки жанр 5. ИЗРЕКЕ.

VI. ИСХОДИШТЕ. – Упоредићемо Мажуранићеве „дистихе” у форми максима-афоризама, које је Његош наводио за вријеме боравка у Италији,

не помињући чији су, са овима које је сам Владика саставио [види поглавље V], као прилог питању о изгубљеној Његошевој пјесми на тему „Смрт Смаил-аге Ченгијића”, о чему пише Ненадовић у шестом писму (у Неапољу, априла 1851):

Затим продужи: „жао ми је, кад тако радо читате моје стихове, што немам овђе песму Ченгића. Знам да би вам се врло допала. Дође ми, вели, један, и кад сам му прочитао, зациганчи: дај ми, дај ми; и ја му дадох, а пријепис није ми остао.” Запита га ја: је ли као горски вијенац и мали Шћепан? – „Није, вели, у драмској форми, и није тако велико али знам да би ти се допало!” (Ненадовић 1881а: 64)⁶

6.1. У петом писму из Италије (у Неапољу, марта 1851) Ненадовић пише:

Кад видим да пећина нема краја и да је све ужа, опет рекнем: „да се вратимо, господаре!” Владика идући даље запева полагаано, као уз гусле:

„Види му се мријет’ му се неће,
А јест нешто, што га напред креће”.
(Ненадовић 1881а: 50)⁷

У акцентском (прозодијско-версолошком) издању Мажуранићевог спјева овај „дистих” [ССАЧ 64 (130)–65 (131)]⁸ гласи:

(64) 130 вѣдѣ му се – || мрѣјет му се | нѣће,
 а јѣст нѣшто || штѣ га на̀прѣд | креѣѣ.

6.2. У истом писму Ненадовић пише:

Кад смо слазили пешке са тога брега, владика је, као да му је жао било што се у равницу спушта, гласно узвикнуо:

„Ор’о гњездо врх тимора вије,
Јер слободе у равници није!”
(Ненадовић 1881а: 53)⁹

У акцентском (прозодијско-версолошком) издању Мажуранићевог спјева овај „дистих” [ССАЧ 180 (344)–181 (345)] гласи:

181 (345) О̀рѣ гњѣздо || вѣх тѣмора | вије
 јѣр слобѣдѣ || у равници | није.

⁶ Претходно објављено у новимана: Затим продужи: „жао ми је, кад тако радо читате моје стихове, што немам овђе песму Ченгића, знам да би вам се врло допала. Дође ми, – вели – један, и кад сам му прочитао зациганчи; дај ми, дај ми, и ја му дадох а препис није ни остао.” – Запита га: је ли као горски венац и мали Шћепан? – „Није вели, у драматској форми, и није тако велико, али знам да би ти се допало!” (*Србија*, Београд, 29. јануара / 10. фебруара 1869, III, бр. 12, стр. 40).

⁷ Претходно објављено у новинама: Кад ја видим да пећина нема краја и да је све ужа, опет рекнем: да се вратимо господару! – Владика место одговора запева полагаано као уз гусле: / „Види му се мријет му се неће, / А јест нешто, што га напред креће.” (*Србија*, Београд, 18/30. јануара 1869, III, бр. 8, стр. 25).

⁸ Наводимо двоструку нумерацију стихова: у загради испред – број десетерца, а полумасно број стиха; у загради иза навео би се број осмерца, али у цитираним одломцима само су десетерци.

⁹ Претходно објављено у новинама: Кад смо слазили пешке низ брег, владика је, као да му је жао било, што се у равницу спушта гласно узвикнуо: / „Оро гњездо врх тиморја вије, / Јер слободе у равници није!” (*Србија*, Београд, 21. јануара / 2. фебруара 1869, III, бр. 9, стр. 28).

6.3. У вези с дилетантским покушајем преауторизације Мажуранићевих пјесничких дјела у анонимном фељтону подгоричког листа *Глас Црногор(а)-ца* који је касније развучен у ауторску књигу [Марија Ковачевић, *Покрадени Његош*: Одлуком издавача ове књиге *Ченгић* и 14. и 15. пјевање епа *Осман* штампани су под Његошевим именом, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2013], ограничићемо се на три опште и на три посебне оцјене (посебне су везане за цитирана два „дистиха”).

(1) Свака успоредба у књизи Марије Ковачевић умјесто да потврди постављену тезу недвосмислено показује да је ријеч о Мажуранићевом облику и Мажуранићевом стиху. Најбизарнији је сљедећи примјер:

Од многих детаља који се могу навести као доказ да је Његош прави аутор овог епа, за ову прилику ћу истаћи још само два: типично црногорски изрази **вељу** (презент – велим) и **знади** (императив од глагола *знати*) нашли су своје место и у «Ченгићу» (Ковачевић 2013: 30).

Док је императив *знади* (према презенту *знадем*) – српски књижевни облик који је у новије вријеме почео да добија благу нијансу архаизације (у XIX вијеку није био архаизам) – бар посвједочен у Његошевом пјесничком језику, презент **вељу** није црногорски дијалектизам него српски (и словенски) архаизам, али он није карактерисао и Његошев идиолект – Његош употребљава новији облик *вѐлим*, при чему је тај облик посвједочен у преписци: Ја сам, велим, колико сам кадар био, одвраћао и заустезао Црногорце да злом не враћају за зло Турцима (Стевановић и др. 1983 I: 66, s. v. **вѐлим**).

(2) Инверзија атрибута и предлошко-именичке везе коју је описао Лука Мјлованов Георгијевић у својој формулисаној поетици представљена је у спјеву *Смрт Смаил-аге Ченгијића* Ивана Мажуранића (али и у његовим пјесмама) као примјене поетика (Маројевић 2012а: 376–385); потпуни јој је антипод тип инверзије који остварује Петар II Петровић-Његош у спјеву *Луча микрокозма* (и у другим својим дјелима) (Маројевић 2012б: 209–218). То свједочи да се у поетици два пјесника потпуно разликују.

(3) Два пјесника се и веролошки потпуно разликују: у Његошевим десетерцима трохејска ритмика је врло слабо изражена, као и у народним пјесмама – у нешто више од четвртине стихова; ни у цитираној поетици из алегорије *Сан на Божић* у жанру максиме-афоризма не остварује се трохејски ритам ни у једном полустиху: *ѝ-нѝправдо, || д̣а̣те-вѝћ-|нѝбуде, / н̣д̣-д̣а̣ј-Б̣д̣же || пр̣авду | међу-љ̣уде!* (чисти тротактни стих српског епског десетерца); Мажуранићеве десетерци усклађени су с ритмиком осмерца у комбинованом стиху *Смрти Смаил-аге Ченгијића* – у више од половине стихова остварује се трохејски ритам, па је он, макар и слаба, ипак ритмичка доминанта.

6.4. Одломке из Мажуранићева спјева које је Његош пјевао као уз гусле односно рецитовао сасвим условно смо назвали „дистисима”: они су укључени у ширу структуру спјева која се дијели на куплете, а не на строфе. Али они попримају неке одлике дистиха самим тим што се у њима остварује рима. Размотримо их посебно.

(1) У првом од два наведена дистиха (сад уклањамо знаке навода), и 131. стих може бити чисти трохеј ако се оствари акценат на везнику *ǎ* (па би акценат на глаголској копули *јѣст* био неметрички): *ǎ-јѣст* | нѣшто | штѡ-га | на̀прѣд | креће.

Поред тога, Његош преферира конструкције с посесивним глаголом (*има* нешто) мада употребљава и конструкције с егзистенцијалним глаголом, али не и с обликом *јест*, који је потврђен у *Огледалу србском* у пјесми *Освета за невјеру турску* (око 1800. год.), али она није Његошева: *јест* овацах осамнест стотинах (L 165), *јест* овацах дванаест стотинах (L 191); први примјер се наводи у *Речнику Његошева језика* с версолошком грешком „осамнаест” (Стевановић и др. 1983 I: 318, s. v. **јѣсам**).

У претходном, 130. стиху посвједочене су за Његошев идиолект некарактеристичне безличне реченице: *види му се* ’види’ и *мрѣјет му се нѣће* ’не мре му се’.

(2) И у другом од два наведена дистиха, и 344. стих може бити чисти трохеј ако се главни акценат оствари на облику *врѣх* (непотпуно граматикализована именица у процесу преласка у предлог): *Орѡ* | гњѣздо | *врѣх-ти*|*мора* | вије (на облику *ти**мора* акценат би био неметрички).

И овдје је, у наредном стиху, конструкција с егзистенцијалним глаголом а не с посесивним (*свободе нема*), мада се то може тумачити потребом за остварење риме; поред тога, Његош користи облик *свобода*, мада је то Ненадовић могао преиначити као што је то учинио у наслову *Свободијада*.

(3) Али има и један специфични доказ ауторства овог последњег дистиха, тј. првог десетерца у њему. Његош је очито Мажуранићев стих нетачно цитирао: *Оро гњездо врх тиморја вије* (*Србија*, Београд, 21. јануара / 2. фебруара 1869, III, бр. 9, стр. 28). Мора се претпоставити да је Ненадовић на лицу мјеста биљежио Његошеве гусларске десетерце, па и облик (врх) *тиморја* у 344. стиху, а редактори првог издања сабраних дјела (*Књиге Љубомира П. Ненадовића*) облик су исправили већ према Мажуранићевом тексту: (врх) *тимора*. И неке друге облике неадекватно су исправљали – облике с рефлексом *јата* (*желио* → **жељео*, *препис* → **пријепис*), и не само њих (што год → *што гођ). Зато смо ми у напоменама поновили цитате према нултом, новинском издању *Писама из Италије*.

ЛИТЕРАТУРА

Врчевић 1871: Ogranci za istoriju Crne Gore / napisao Vuk Vršević, *Dubrovnik. Zabavnik Štionice dubrovačke za godinu 1870.* Uredio J. B. [на корици додато: III. теџај]. U Dubrovniku: nakladom i tјjeskom [на корици: tiskom] Dragutina Pretnera, 1871, 97–129.

Врчевић 1914: Живот Петра II Петровића Његоша, владике црногорскога / од Вука Врчевића, *Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века*, Нови сад: Издање Матице српске, 1914, 110–201.

- Вушовић 1936:** *Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање, Београд: „Народна култура”.
- Даница 1848:** *Pozdrav rodu na novo lieto / P. P. N. vladika cãrnogorski, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, [u Zagrebu], u subotu 8. Siečnja 1848, tečaj XIV, broj 1, 5–6. (Učrednik i izdavatelj Ljudevit Gaj.)
- Ковачевић 2013:** Марија Ковачевић, *Покрадени Његош*, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа.
- Лалић 1975а:** Петар II Петровић Његош, *Пјесме* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић, Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 1).
- Лалић 1975б:** Петар Петровић Његош, *Шћепан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. *Проза. Преводи*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић], Београд: Просвета. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 4).
- Миловић 1951:** Ј[евто] Миловић, Факсимил рукописа Његошеве пјесме „Поздрав роду на ново љето”, *Стварање*, Цетиње, фебруар–март 1951, VI, бр. 2–3, 155–161.
- Маројевић 2012а:** Радмило Маројевић, Инверзија атрибута и предлошко-именичке везе са аспекта комуникације: (формулисана поетика Луке Милованова Георгијевића, примијењена поетика Ивана Мажуранића), *Jezik, književnost, komunikacija: Jezička istraživanja*. Zbornik radova, Niš: Filozofski fakultet, 376–385.
- Маројевић 2012б:** Радмило Маројевић, Књижевнојезичка норма у формирању: (инверзија у спјевовима *Смрт Смаил-аге Ченгијића* Ивана Мажуранића и *Луча микрокозма* Петра II Петровића Његоша), *Стил*, Београд, бр. 11, 209–218.
- Маројевић 2017:** Петар II Петровић-Његош, *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2018:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела.
- Маројевић 2020:** Петар II Петровић-Његош, *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
- Маројевић 2021:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Ноћ скупља вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2022:** Радмило Маројевић, Његошев *Спровод праху С. Милутиновића* (с текстолошког и версолошког становишта), *Српски језик*, XXVII, 109–146.
- Ненадовић 1868–1869:** Љубомир П. Ненадовић, Владика црногорски у Италији: Путне белешке, *Србија*, Београд, 1868, II; 1869, III.

- Ненадовић 1881а:** Књиге Љубомира П. Ненадовића. Друга свеска: *Писма из Италије*. (Већи део штампан је први пут под именом: „Владика црногорски у Италији[“]), Београд: Издање штампе „Задруге штампарских радника”.
- Ненадовић 1881б:** Књиге Љубомира П. Ненадовића. Трећа свеска: *О Црногорцима*. (Писма са Цетиња 1878 год.). I. део, Београд: Издање штампе „Задруге штампарских радника”.
- Ненадовић 1882:** Књиге Љубомира П. Ненадовића. Четврта свеска: *О Црногорцима*. (Писма са Цетиња 1878 године). II. део, Београд: Издање штампе „Задруге штампарских радника”.
- ПСВ:** *Поздрав србским витезовима* [У: Петровић-Његош, Петар II. *Лирске пјесме*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић]. [У припреми].
- ПСР:** *Поздрав (србском) роду* [Прилог у: Маројевић 2020: 487–490 (критичко издање), 1154–1155 (акцентско издање), Прилог II у: Маројевић 2018: 450–452 и Маројевић 2021: 537–539 (основно издање)].
- Решетар 1912:** *Мање пјесме* владике црногорскога Петра II^{ога} Петровића Његоша. Издао Милан Решетар, Београд: Српска књижевна задруга.
- Решетар 1927:** [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 2. Мања дела]. *Свободијада. Мање пјесме. Проза*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија.
- Србски народни лист 1847:** Поздравъ роду. Изъ Беча 1847. / Владика Црногорски, *Сербскій народный листъ*, 12. Јануарія 1847, XII, 2. чис., 9–10.
- СП:** *Спровод праху С. Милутиновића* [У: Маројевић 2022: 144–146 (основно издање)].
- ССАЧ:** Иван Мажуранић, *Смрт Смаил-аге Ченгијића*. Акцентско издање. Редакција и коментар Радмило Маројевић. [У припреми].
- Стевановић и др. 1983 I:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешкић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- Шумадинка 1856:** Поздравъ србскомъ роду. / Одъ покойногъ господара и владике Црногорскогъ Петра Његоша, *Шумадинка*, у Бѣограду, 3. Јануара 1856, теч[ай] V, № 1, 1. (Учредникъ и издатель Любомиръ П[ротинъ] Ненадовићъ.)

Радмило Мароевич

ЛЮБОМИР ПРОТИЧ НЕНАДОВИЧ И ПОЭТИЧЕСКОЕ
ТВОРЧЕСТВО НЕГОША

Резюме

В настоящей статье рассматривается вклад Любомира Протича Ненадовича в изучение жизни и поэтического творчества крупнейшего сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша. Ненадович подготовил к изданию книгу «Свободиада» (цикл, состоящий из десяти эпических песен в ритме восьмисложника) и другие произведения Негоша. В работе проводится анализ опубликованного Ненадовичем стихотворения-поздравления (с Новым 1847-ым годом) в сопоставлении с предыдущими изданиями. Путевые записки Ненадовича «Письма из Италии» содержат ценнейшие данные о литературных и других произведениях Негоша, опубликованных и потерянных, о политических взглядах поэта, а также данные о том, как Негош процитировал два „дистиха” из поэмы «Смерть Смаил-аги Чегича» Ивана Мажуранича, авторству которой посвящен заключительный этюд статьи. Путевые записки Ненадовича под названием «Письма из Цетинья от 1878 года» содержат данные о трех поэтических афоризмах Негоша, а это последние стихотворения поэта, а также данные о трех поэтических надписях на пушках, находившихся перед резиденцией Негоша в Цетинье.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, текстология произведений, историография произведений, поэтические афоризмы; Иван Мажуранич, авторство поэмы «Смерть Смаил-аги Чегича».